

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

МУРАНЕНКО КАТЕРИНА ЮРІЇВНА

УДК 159.938.+343.34

**ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЮВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ДІТЬМИ**

19.00.06 – юридична психологія

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
психологічних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Чорноморському національному університеті
ім. Петра Могили,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат психологічних наук, професор
Казміренко Людмила Іванівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри юридичної психології

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор

Лефтеров Василь Олександрович,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри соціології та психології

кандидат юридичних наук, доцент

Гребенюк Максим Олександрович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
начальник спеціальної кафедри № 2
Інституту Управління державної охорони України

Захист відбудеться «04» грудня 2020 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «04» листопада 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Павлишин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Українська держава визнала одним із основних своїх пріоритетів та найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Тому важливою складовою стратегії розвитку українського суспільства повинна стати державна політика захисту дитинства. Ратифікувавши в 1991 р. Конвенцію ООН про права дитини і проголосувавши за Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Україна прийняла на себе зобов'язання з дотримання міжнародних стандартів прав дитини. Відповідно, це потребує створення умов, що дозволять забезпечити психічне та фізичне здоров'я кожної дитини, а також її надійний захист від будь-яких форм насильства та експлуатації.

Проте бурхливі соціальні, суспільно-політичні та економічні зміни, що відбуваються в Україні, та відсутність належних механізмів реалізації прав дітей зумовлюють несприятливі тенденції в перебігу процесу їх соціалізації, спричиняють зростання кількості проявів девіацій їх поведінки, зокрема, вчинення адміністративних правопорушень. При цьому слід зважати, що офіційна статистика не відображає повною мірою всієї сукупності зазначених протиправних діянь неповнолітніх через високий рівень їх латентності та особливості звітної політики в різних територіальних органах Національної поліції України (наприклад, в м. Києві впродовж 2019 р. складено 519 адміністративних протоколів стосовно неповнолітніх, а в Черкаській та Миколаївській областях, що майже рівні за кількістю населення – відповідно 1460 та 203 протоколи).

Актуальність вивчення даної проблеми має соціально-правову значущість у площині профілактики й зумовлюється, перш за все, потребами вдосконалення стратегії і тактики попередження криміналізації дітей. Соціалізація та входження дітей у «світ дорослих» сьогодні відбувається в умовах зміни системи соціальних цінностей і моральних орієнтирів, що ставить перед суспільством нові завдання щодо виховання дітей, опікування ними державою. На це вказується, зокрема, в державних національних програмах «Освіта (Україна ХХІ століття)», «Діти України» та в Державній програмі профілактики злочинності на 2016-2020 роки.

Дослідження комплексу проблем дітей, які вчинюють адміністративні правопорушення, є актуальними для української юридичної, психологічної, педагогічної та інших сфер науки і практики. Вагомий внесок у формування методології і методики вивчення особистості неповнолітніх правопорушників та чинників, що впливають на правопорушення дітей, внесли Гребенюк М. О., Джужа О. М., Закалюк А. П., Зелінський А. Ф., Казміренко Л. І., Костицький М. В., Лановенко І. І., Лефтеров В. О., Медведєв В. С., Мороз Л. І., Яковенко С. І. та інші українські науковці – юристи і психологи.

Проте надзвичайна динамічність самого феномену адміністративних правопорушень, в тому числі – неповнолітніх, та залежність його від швидкозмінюваних соціокультурних умов не дозволяє вважати проблему вирішеною. До того ж адміністративна деліктність дітей із позицій юридичної психології до цього часу ніким із науковців предметно не досліджувалася. Зазначене зумовлює актуальність обраної для дисертаційної роботи теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р.; Стратегії розвитку системи МВС України на період до 2020 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р; Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., схваленої Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013; плану науково-дослідної роботи кафедри юридичної психології НАВС.

Тему дисертації затверджено вченою радою Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (протокол № 22 від 11 жовтня 2015 р.) та уточнено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 18 від 27 листопада 2019 р.)

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є визначення психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, та розроблення пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення.

Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі *задачі*:

- охарактеризувати сучасний стан та структуру адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми;
- надати оцінку стану нормативно-правового забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб;
- узагальнити зарубіжний досвід профілактики адміністративних правопорушень дітей та з'ясувати межі і можливості його впровадження в Україні;
- встановити особливості прояву та юридико-психологічні чинники делінквентної поведінки неповнолітніх дітей;
- визначити психологічні детермінанти делінквентної поведінки дитини;
- окреслити особливості сучасного стану і можливості врахування психологічних особливостей неповнолітніх дітей при розбудові системи профілактики адміністративних правопорушень в Україні;
- запропонувати соціально-правові заходи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення юридико-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень дітей.

Об'єкт дослідження – профілактика адміністративних правопорушень дітей.

Предмет дослідження – юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять сучасні досягнення теорії пізнання. Застосовано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-наукових методів, зокрема: *системно-функціональний* – в процесі аналізу сучасного стану та структури адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми (підр. 1.1); *логіко-юридичний* – для надання характеристики нормативно-правового забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб (підр. 1.2); *порівняльно-правовий* – для узагальнення досвіду профілактики адміністративних правопорушень дітей в зарубіжних країнах та визначення можливостей його впровадження в Україні (підр. 1.3); *психолого-правового моделювання* – у процесі встановлення особливостей прояву та юридико-психологічних чинників

делінквентної поведінки дітей, а також обґрунтування соціально-правових та юридико-психологічних засад удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми (підр. 2.1, 3.2); *аксіологічний* – при окресленні психологічних детермінант делінквентної поведінки дитини (підр. 2.2); *системно-логічний* – при обґрунтуванні сутності та складових системи профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні (підр. 3.1); методи математичної статистики – для кількісного порівняльного оцінювання та якісного аналізу одержаних результатів (підр. 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення матеріалів 132 справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх; опитування 78 працівників підрозділів ювенальної превенції та 56 працівників міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; опитування за авторською анкетой та за опитувальником О. М. Орла 308 учнів 9–11 класів загальноосвітніх закладів; оцінювання 11 педагогами (класними керівниками) опитаних учнів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням юридико-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, у якому запропоновано напрями підвищення ефективності цієї діяльності. До найбільш важливих положень роботи належать такі:

вперше:

- науково обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до визначення психологічного віку дитини в контексті її правоздатності і дієздатності, оскільки саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає його здатності правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Особливо це стосується підлітків, що належать до категорії педагогічно і соціально занедбаних, мають затримки психічного розвитку, поведінка яких характеризується згорнутою мотивацією, специфічним емоційним сприйняттям подій, раптовістю виникнення протиправного умислу;

- доведено некоректність ототожнення понять «правопорушення» і «проступок», оскільки за своєю сутністю ці різновиди асоціальної поведінки неоднорідні, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки. Правопорушеннями є суспільно небезпечні діяння та суспільно шкідливі діяння, за які настає відповідальність в передбаченому законом порядку; проступок – це асоціальний, морально несхвалюваний вчинок (вчинкові дія), який засуджується оточуючими, але не підпадає під необхідність застосування правових санкцій (лихослів'я, бійка; зухвала чи агресивна поведінка в школі, на вулиці, в інших громадських місцях, що межує з хуліганськими проявами; брутальне поводження з учителями та однокласниками; ухилення від навчання або роботи; жебрацтво, жорстоке ставлення до людей і тварин; втечі з дому, захоплення азартними іграми тощо);

- визначено орієнтовну модель особистості сучасних підлітків у площині схильності до девіацій, а саме: помірне прагнення до демонстрування соціально схвалюваної поведінки за наявності тенденції протиставляти власні норми та цінності груповим; загально негативне ставлення до різних форм залежностей та

автоагресивної поведінки як способу уникнення проблем, що виникають в реальному житті; неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації. Поряд із цим, має місце слабка здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю, що з віком спричиняє зростання схильності до агресивності у поведінці, тенденції до нещирості та демонстрування реакцій соціальної бажаності;

– обґрунтовано, що профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх має притаманні лише їй цілі, до яких належать: обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, що перебувають поза сферою адміністративної деліктності, але визначають її сутність і динаміку; вплив на причини і умови вчинення адміністративних проступків; вплив на негативно налаштоване мікросередовище (у сім'ї, школі, неформальному оточенні і т. ін.), від якого залежить формування антисуспільних установок особи та відповідної мотивації її поведінки; вплив на особу, яка схильна до вчинення адміністративних проступків;

удосконалено:

– уявлення про семантичні межі понять «дитина», «неповнолітній (малолітній)», «неповнолітня дитина», «підліток»;

– змістове наповнення поняття «соціальне сирітство» та визначення основних його причин в Україні;

– характеристику стану, структури та динаміки адміністративних правопорушень неповнолітніх;

– визначення кола суб'єктів та основних принципів ювенальної юстиції;

– критерії коректного застосування понять «девіантна поведінка» та «делінквентна поведінка»;

– перелік та сутність психологічних детермінант делінквентної поведінки дитини;

дістало подальший розвиток:

– характеристика особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх;

– обґрунтування необхідності зменшення вікового цензу адміністративної відповідальності дітей до 14 років;

– концептуалізація національного законодавства стосовно соціально-правового захисту дітей, а також регулювання їх прав та обов'язків;

– опис світового досвіду щодо базових моделей превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх;

– висвітлення переваг системи пробації як наряду попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються за такими напрямками:

– у *практичній діяльності* – для вдосконалення психологічної підготовки до службової діяльності працівників ювенальної превенції (акти відділу ювенальної превенції Управління превентивної діяльності Головного управління Національної

поліції у Миколаївській області від 6 червня 2020 р.; Солом'янського управління поліції Головного управління Національної поліції у м. Києві від 15 травня 2020 р.);

– в освітньому процесі – під час викладання в закладах вищої освіти МВС України навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія девіантної поведінки», «Актуальні психологічні проблеми профілактичної діяльності» (акти Харківського національного університету внутрішніх справ від 15 листопада 2019 р., Національної академії внутрішніх справ від 26 травня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ. Основні положення роботи, її висновки та рекомендації оприлюднено на всеукраїнських і міжнародних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: «Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток» (Одеса, 22 березня 2019 р.); «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності ЗВО МВС України та Національної поліції України» (Київ, 25 квітня 2019 р.); «Міжнародні психолого-педагогічні Челпанівські читання» (Київ, 16-19 травня 2019 р.); «Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності» (Чернівці, 31 травня 2019 р.); «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Київ, 27 вересня 2019 р.); «Сучасний рух науки» (Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 4–5 жовтня 2019 р.); «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 18 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дослідження з теми дисертації висвітлено у 13 наукових публікаціях, серед яких шість наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з психологічних наук, одна стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також шість тез – у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (222 найменування на 21 сторінці) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 229 сторінок, з них обсяг основного тексту – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також щодо кількості публікацій, у яких відображено основні положення дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» складається з трьох підрозділів, у яких надана характеристика адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми; нормативно-правового забезпечення профілактики адміністративних

правопорушень неповнолітніх осіб та зарубіжного досвіду профілактики адміністративних правопорушень дітей.

У підрозділі 1.1 «Сучасний стан та структура адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми» аргументовано, що найбільш розповсюдженими адміністративними правопорушеннями, які вчиняють неповнолітні в Україні, є: куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом; розпивання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту та в інших заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль; дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян; дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата. Окрім цього, мають місце: незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця; заняття проституцією. В суспільстві існує серйозна занепокоєність стосовно розповсюдження булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, але ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення набула чинності 18.12.2018 р., і узагальнення статистичних даних за нею ще передчасне.

У підрозділі 1.2 «Нормативно-правове забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб» констатовано, що нормативно-правові документи національного законодавства, які регулюють права та обов'язки дітей, представлені: базовими нормативними актами, що визначають загальний правовий статус неповнолітніх суб'єктів; спеціальними актами, що закріплюють правові позиції таких суб'єктів у конкретній сфері правовідносин. Серед них на особливу увагу заслуговує Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (затверджена указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011), а також Кодекс України про адміністративні правопорушення. При цьому норми міжнародного права, ратифіковані в національне законодавство України, мають переважно декларативний характер, тому посилення на його приписи у наявних концепціях профілактики правопорушень неповнолітніх частіше не змістові, а суто формальні.

Адміністративна відповідальність стосовно неповнолітніх, тобто осіб старших за 16 років, настає на загальних підставах та має певні особливості застосування (штраф, громадські та суспільно корисні роботи, адміністративний арешт). Натомість, до неповнолітніх можуть застосовуватися наступні заходи впливу: зобов'язання публічно або в іншій формі вибачитися перед потерпілим; попередження; догана або сувора догана; передача під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, під нагляд педагогічному або трудовому колективу (за їх згодою), а також окремим громадянам на їх прохання.

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід профілактики адміністративних правопорушень дітей» висвітлені світові моделі превенції адміністративних

правопорушень неповнолітніх (традиційна карально-репресивна, громадсько-інтеграційна, ресоціалізаційна та реституційна). Зазначається, що цілісна та скоординована система профілактики, як правило, представлена трьома основними напрямками: створення правового поля для впровадження інституту ювенальної юстиції; функціонування спеціалізованих судів, що відіграють організуючу та координуючу роль; введення посад спеціальних суб'єктів профілактики, в тому числі в структурі поліцейських органів, що реалізують превентивні функції.

Обґрунтовано доцільність створення в межах підрозділів ювенальної превенції України системи пробації – встановлення нагляду за підлітком-делінквентом з покладенням на нього певних зобов'язань і обмежень, але без ізоляції від суспільства (брати участь у громадських роботах, дотримуватися вимог комендантської години, періодично зустрічатися з офіцером-наставником, тощо). Найбільш перспективними його результатами є: формування поваги до соціальних та правових норм; захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів покарань; зменшення ризику вчинення повторних правопорушень.

Розділ 2 «Психологічні особливості делінквентної поведінки неповнолітніх дітей» містить два підрозділи, що присвячені висвітленню особливостей прояву та юридико-психологічним чинникам делінквентної поведінки неповнолітніх дітей, а також психологічних детермінант такої поведінки.

У підрозділі 2.1 *«Особливості прояву та юридико-психологічні чинники делінквентної поведінки неповнолітніх дітей»* надані аргументи щодо некоректності ототожнення понять «правопорушення» та «проступок», як це має місце в чинному адміністративному праві. Проступок – це винна і асоціальна (аморальна), засуджувана соціальним оточенням вчинкова дія; правопорушення – протиправна поведінка, що підпадає під адміністративні санкції. Загалом сукупність проступків і правопорушень в юридичній психології має назву делінквентної поведінки – сукупності вчинків, за які може наставати моральна відповідальність або ж відповідальність згідно з нормами адміністративного законодавства.

Виділені наступні категорії неповнолітніх правопорушників: випадкові – у цілому правослухняні неповнолітні особи, які скоїли протиправні вчинки під впливом екстремальних для них обставин, але в особистості яких є певні передумови до протиправної поведінки (мотивація, характер тощо); ситуативні – особи, яким властива певна суперечливість мотивації поведінки (наявність як протиправних мотивів, так і мотивів дотримання правових норм); послідовні – особи, яким притаманна свідомо протиправна поведінка, активний пошук чи самостійне створення відповідних ситуацій.

Основними «чинниками ризику» щодо формування делінквентної поведінки визначені: біологічні, психологічні і соціальні. До першої групи належить, зокрема, дисгармонійність дозрівання психофізіологічної системи організму, напруженість перебігу статевого перетворення; прискорення (акселерація) або затримка (ретардація) розвитку; підвищена схильність до імпульсивних реакцій та розгальмованість ваблень, внаслідок чого формується установка на «дорослий спосіб життя» за відсутності реальних можливостей її реалізації. З числа

психологічних чинників найважливішими слід вважати: недостатній рівень інтелектуального розвитку, нестійкість самооцінки і високий рівень конформності з легким засвоєнням зовнішніх форм протестної підліткової поведінки; низький рівень особистісної зрілості, що визначає домінування вітальних потреб; дисгармонійність емоційної сфери і нерозвиненість вищих емоцій, несформованість когнітивно-вольового контролю поведінки. До соціальних чинників слід віднести, насамперед, соціальну нерівність і розшарування суспільства; низький моральний рівень значної кількості громадян, що сприяє формуванню у підлітка відчуження особистості; несприятливі умови оточення і виховання, що спричиняють соціальну і педагогічну занедбаність.

У підрозділі 2.2 *«Психологічні детермінанти делінквентної поведінки дитини»* наведено узагальнені результати проведеного опитування, згідно з якими приблизно половина дітей в сучасній Україні зростають у дисфункціональних сім'ях (незможних забезпечувати їх матеріально та соціалізаційно, неадаптованих до умов проживання, незацікавлених успішним вихованням своїх дітей). При цьому стосунки в кожній третій родині (37,7 %) оцінюються дітьми як негативні, а для значної кількості з них (41,9 %) батьки не є найбільш авторитетними людьми. У третини опитаних підлітків батьки зловживають алкоголем чи вживають наркотики, вчиняють дрібні крадіжки. Встановлено, що основним засобом проведення вільного часу все більше стає спілкування в Інтернет-мережах (39,6 %), при цьому батьки знають дуже мало або ж взагалі нічого не знають про те, чим займаються діти в кіберпросторі.

Констатовано, що змістова наповненість спілкування респондентів не може вважатися задовільною: у 53,2 % опитаних є друзі, які мали проблеми з законом; у 27,6 % – які раніше вчиняли адміністративні правопорушення; у 42,5 % – близькі знайомі вживають наркотичні речовини; у 59,1 % – алкогольні напої. При цьому третина підлітків мають і власний досвід вживання алкогольних напоїв чи наркотичних речовин; 17,5 % респондентів – потрапляли до поліції, а дві третини – отримували зауваження в школі за неналежну поведінку. Оцінюючи ступінь своєї освіченості у сфері правових норм, своїх обов'язків та відповідальності, лише третина визнали його належним, а четверта частина – вказали на повне незнання правових норм. Така інформація певною мірою надається їм в школі та через ЗМІ, і фактично ніколи – родиною та найближчим оточенням.

Розділ 3 «Профілактика адміністративних правопорушень серед дітей як системний психолого-правовий феномен» представлений двома підрозділами, в яких запропоноване авторське бачення системи профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні, запропоновані соціально-правові та юридико-психологічні засади удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми.

У підрозділі 3.1 *«Система профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні»* доведено, що профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх – різновид соціального управління, розгалужена багаторівнева система, яка складається з окремих взаємообумовлених елементів, що створюють певну цілісність на основі загальної мети. За своєю сутністю вона становить системний феномен, оскільки реалізується на декількох рівнях і

багатьма суб'єктами. До основних її елементів належать: об'єкт, суб'єкти, види, форми, цілі та принципи профілактичної діяльності, заходи, методи і засоби її здійснення. Об'єктом такої системи є сукупність правопорушень, вчинених неповнолітніми дітьми; цілями – попередження (недопущення, превенція) таких правопорушень. Основним суб'єктом, що здійснює профілактику адміністративних правопорушень неповнолітніх, у теперішній час є підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України.

Обґрунтовано, що Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044) не містить формалізованих критеріїв здійснення загальної профілактики, якими слід вважати: ініціювання та організацію проведення працівниками поліції соціальних проектів, конкурсів, просвітницьких програм, використання наочної агітації з метою привернення уваги до проблем захисту дітей та превенції ювенальної деліктності, правового виховання, опікування дітьми «груп ризику» (вчинення булінгу, грубі порушення внутрішньої дисципліни, тривала відсутність на заняттях без поважних причин).

У підрозділі 3.2 *«Соціально-правові та юридико-психологічні засади удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми»* аргументовано, що найбільш дієвим засобом зниження кількості адміністративних правопорушень неповнолітніх є формування адміністративно-деліктної чутливості суспільства. Регрес сьогочасної української спільноти можна констатувати за наступними критеріями: нецензурна лайка дітей в громадських місцях стала досить поширеним явищем і оточуючі реагують на неї дуже рідко; збільшилася кількість неповнолітніх, які перебувають в громадських місцях в стані алкогольного сп'яніння чи іншому адиктивному стані; паління неповнолітніми цигарок не викликає осуду та активного несхвалення оточуючих. Цілеспрямована робота в цьому напрямі повинна сприяти формуванню: моральної особистості, здатної усвідомлювати наявність конкретного деліктного явища; негативного відношення до делікту; активної (відкритої) форми вираження особистого ставлення до нього.

Психологічне забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх представлене наступними напрямками: діагностичний, реабілітуючий, прогностичний, координуючий. Крім цього, особливостями такої профілактики є необхідність використання психолого-корекційних заходів, які були б спрямовані на попередження подальшої негативної динаміки спрямованості особистості, зокрема, виявлення і усунення конкретних недоліків та психологічних проблем сімейного, шкільного і суспільного виховання. Вирішення цих завдань потребує відповідного кадрового забезпечення, а саме включення до штатної структури підрозділів ювенальної превенції поліції посади практичного психолога, на якого покладалася б функція здійснення заходів психологічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі дослідження комплексу питань, що визначають юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень,

вчинюваних дітьми, сформульовано наукові положення й отримані результати, спрямовані на вирішення важливого наукового завдання – розроблення теоретичних засад і практичних науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх дітей.

У дисертаційній роботі охарактеризовано теоретико-методологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми; висвітлено психологічні особливості делінквентної поведінки дітей; запропоновано напрями та методи підвищення ефективності діяльності з профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх.

1. Відповідно до ст. 12 КУпАП, суб'єктом (спеціальним чи особливим) адміністративного правопорушення можуть бути особи, які на момент його вчинення досягли 16-річного віку, наділені правоздатністю і дієздатністю, є осудними та володіють повноцінною психікою. При цьому слід зважати, що саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає здатності підлітка правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Існує певна категорія підлітків, які схильні підпорядковуватися віковим поведінковим стереотипам у вигляді реакцій опозиції, негативної імітації, компенсації, групування; особливості психоемоційної та інтелектуальної сфери цього віку визначають їх імпульсивність та дратівливість, прагнення до негайного задоволення своїх потреб, некритичність. Така поведінка характеризується згорнутою мотивацією, специфічним емоційним сприйняттям подій (розбіжність між об'єктивною ситуацією та її суб'єктивним сприйняттям), раптовістю виникнення протиправного наміру. У поєднанні з високою ймовірністю педагогічної і соціальної занедбаності неповнолітнього, затримки психічного розвитку чи й розумової відсталості це актуалізує проблему неспівпадіння хронологічного та психологічного і соціального розвитку, отже, потребує детального дослідження його психосоціального статусу при здійсненні правосуддя, зокрема, у формі судово-психологічної експертизи.

2. Аналіз національного законодавства засвідчує, що нормативні акти, які регулюють соціальний захист і права дітей, представлені двома основними групами: базові акти, що визначають загальний правовий статус неповнолітніх суб'єктів, та спеціальні акти, що закріплюють їх правові позиції у конкретній сфері правовідносин. Серед них на особливу увагу заслуговує Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена указом Президента України від 24.05.2011 № 597/2011, якою визначені наступні завдання: удосконалити систему профілактики злочинності неповнолітніх дітей на основі застосування відновних та проактивних методик; забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей; сприяти розвитку відновного правосуддя; створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

3. Узагальнення світового досвіду засвідчує наявність наступних базових моделей превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх: 1) традиційна

(карально-репресивна), орієнтована на примус за допомогою посилення нагляду та контролю за поведінкою; 2) громадсько-інтеграційна, спрямована на координацію зусиль правоохоронних органів та місцевих громад задля усунення чи мінімізації чинників дитячої делінквентності (поєднання суто виховних заходів із наданням психологічної допомоги підліткам із «проблемних» сімей); ресоціалізаційна, сутність якої полягає в застосуванні до неповнолітніх правопорушників технологій повторної правової соціалізації в спеціалізованих реабілітаційно-виховних центрах; реституційна – вжиття заходів щодо примирення винуватця і жертви з подальшою його ресоціалізацією в межах звичної соціальної групи.

4. Протиправна поведінка (неправомірні дії, злочини, правопорушення, делікти, проступки) є проявом антисоціальної спрямованості особистості, що проявляється в нехтуванні чи посяганні на інтереси суспільства в цілому чи особистих інтересів громадян. За своєю сутністю така поведінка неоднорідна, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки. Правопорушення (делікт) в юридичному обігу включає в себе: злочини – суспільно небезпечні діяння та проступки – суспільно шкідливі діяння, тобто адміністративні правопорушення в адміністративно-деліктному праві – це проступки. В юридичній психології проступок – це вчинок, тобто усвідомлена і контрольована поведінка, що наносить шкоду оточуючим, але за своєю тяжкістю не підпадає під необхідність застосування правових санкцій. Така поведінка є винною і асоціальною (аморальною): вона засуджується оточуючими, при цьому до винного застосовуються моральні санкції (негативна оцінка, осуд, образи, уникнення, ігнорування та ін.). Проступками є лихослів'я, бійки, зухвала чи агресивна поведінка неповнолітніх в школі, на вулиці, в інших громадських місцях, що межує з хуліганськими проявами; брутальне поводження з учителями та однокласниками; ухилення від навчання або роботи; жебрацтво, жорстоке ставлення до людей і тварин; втечі з дому, ранні статеві зв'язки, захоплення азартними іграми тощо.

5. Сучасним підліткам притаманні наступні особливості: помірне прагнення до демонстрування соціально схвалюваної поведінки за наявності тенденції протиставляти власні норми та цінності груповим; загально негативне ставлення до різних форм залежностей та автоагресивної поведінки як способу уникнення проблем, що виникають в реальному житті; відсутність реакцій соматизації тривоги та формування непродуктивних копінг-стратегій; неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації; відсутність готовності до делінквентної поведінки. Поряд із цим, має місце слабка здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів. Вікова динаміка вищезначених проявів представлена зростанням тенденцій до нещирості, демонструванням реакцій соціальної бажаності за всіма формами девіантної поведінки. Значення схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та правилами, потреби у «гострих відчуттях», агресивних та автоагресивних тенденцій, готовності до вживання психоактивних та делінквентної поведінки з віком зростають. При цьому має місце досить висока залежність між нездатністю контролювати власні емоційні прояви та високою схильністю до

агресивності у поведінці дітей.

6. Профілактика адміністративних деліктів неповнолітніх має притаманні лише їй цілі, до яких належать: обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, що перебувають поза сферою адміністративної деліктності, але визначають її сутність і динаміку; вплив на причини і умови вчинення адміністративних проступків; вплив на негативно налаштоване мікросередовище (у сім'ї, школі, неформальному оточенні і т. ін.), від якого залежить формування антисуспільних установок особи та відповідної мотивації її поведінки; вплив на особу, яка схильна до вчинення адміністративних проступків.

Методи профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх поділяються на наступні групи: 1) суспільно-політичні – посилення боротьби з негативним впливом деліктогенних чинників, підвищення суспільно-політичної активності громадян, розвиток профілактичної спрямованості в діяльності трудових колективів та інших соціальних груп; 2) культурно-виховні – підвищення рівня моральної та правової культури громадян, формування в них поваги до соціальних, правових та інших норм, поваги до закону; 3) соціально-психологічні – подолання елементів антисуспільної психології, створення морально-психологічної нетерпимості до правопорушників (принцип громадського засудження протиправної поведінки); 4) адміністративно-правові. Основними механізмами їх реалізації в усіх випадках є переконання та примус.

7. Найбільш ефективним варіантом превенції адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, є поєднання заходів індивідуальної та загальної профілактики (57,7 % опитаних працівників поліції) при провідній ролі індивідуальної профілактики (44,9 %). При цьому першочерговими завданнями працівники вважають: вплив на умови, що спричиняють вчиненню правопорушень (95,2 %); виявлення та постановку на облік дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень (57,8 %); взаємодію з державними органами і громадськими організаціями (54,4 %). Натомість, 96,4 % соціальних працівників стверджують, що індивідуальна профілактика повинна посідати основне місце в системі превентивних заходів, оскільки саме так складається досвід розвинених європейських держав, де індивідуальна профілактика з залученням широкого кола недержавних органів та осіб вважається найбільш ефективною серед інших її різновидів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний журнал*. 2019. № 2 (22). С. 86-98.
2. Мураненко К. Ю. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. *Психологічний журнал*. 2019. № 3 (23). С. 43-54.
3. Мураненко К. Ю. Психологічна характеристика адміністративних правопорушень, що вчиняються дітьми: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. №19. С. 320-333.
4. Мураненко К. Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту*

психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. № 53. С. 81-86.

5. Мураненко К. Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка*. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 33. С. 125-137.

6. Мураненко К. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 20. Житомир, 2019. С. 200-217.

7. Мураненко К. Ю. Психологічні особливості неповнолітньої особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». № 2. Кн. 2. Том I (24). К.: Гнозис, 2019. С. 56-63.

8. Мураненко К. Ю. Психологічні засади професійного становлення суб'єкта профілактичної діяльності серед неповнолітніх. матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток». Одеса: ОДУВС, 2019. С. 114-118.

9. Мураненко К. Ю. Психопрофілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Матеріали Міжвідомчого науково-практичного круглого столу «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності ЗВО МВС України та Національної поліції України». Київ: НАВС, 2019. С. 147-148.

10. Мураненко К. Ю. Психологічні детермінанти вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності». Чернівці, 2019. С. 299-302.

11. Мураненко К. Ю. Особливості правосвідомості неповнолітніх. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє». Київ, 2019. С.118-119.

12. Мураненко К. Ю. Проблема тлумачення поняття «дитина» у сучасній науці. Тези доповідей VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасний рух науки». Дніпро, 2019. Т 2. С 569-572.

13. Мураненко К. Ю. Інтернет та телебачення як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві». Львів, 2019. С. 218-220.

АНОТАЦІЯ

Мураненко К. Ю. Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертацію присвячено висвітленню юридико-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми. Зокрема, автором надане наукове обґрунтування необхідності диференційованого підходу до визначення психологічного віку дитини, оскільки саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає його здатності правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Доведено некоректність ототожнення понять «правопорушення» і «проступок», тому що за своєю сутністю ці різновиди асоціальної поведінки неоднорідні. Правопорушеннями є суспільно небезпечні діяння та суспільно шкідливі діяння, за які настає відповідальність в передбаченому законом порядку; проступок – це асоціальний, морально несхвалюваний вчинок, який засуджується оточуючими. Визначено орієнтовну модель особистості сучасних підлітків у площині схильності до девіацій, зокрема, має місце слабка здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю, тенденції до нещирості та демонстрування реакцій соціальної бажаності.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, неповнолітні діти, психологічний вік, проступок, девіації, модель особистості, поведінкові прояви.

АННОТАЦИЯ

Мураненко Е. Ю. Юридико-психологические основы профилактики административных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними детьми. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2020.

Диссертация посвящена освещению юридико-психологических основ профилактики административных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними детьми. В частности, автором предложено научное обоснование необходимости дифференцированного подхода к определению психологического возраста ребенка, поскольку само по себе достижение несовершеннолетним определенного возраста не определяет его способности правильно оценить общественную значимость и смысл совершенного деяния и полной мерой руководить своими действиями. Доказана некорректность отождествления понятий «правонарушение» и «проступок», так как по своей сущности эти разновидности асоциального поведения неоднородны. Правонарушениями являются общественно опасные и общественно вредные деяния, за которые наступает ответственность в предусмотренном законом порядке; проступок – это асоциальный, морально неодобряемый поступок, который осуждается окружающими.

Определена ориентировочная модель личности современных подростков в плоскости склонности к девиациям, в частности, имеет место слабая способность контролировать поведенческие проявления эмоциональных реакций и

недостаточная сформированность волевого контроля, тенденции к неискренности и демонстрированию реакций социальной желаемости.

Ключевые слова: административные правонарушения, несовершеннолетние дети, психологический возраст, проступок, девиации, модель личности, поведенческие проявления.

SUMMARY

Muranenko K. Legal-psychological grounds of prevention of administrative offenses committed by minors. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a specialty 19.00.06 – legal psychology. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the elucidation of legal and psychological principles of prevention of administrative offenses committed by minors. In particular, the author provides a scientific justification for the need for a differentiated approach to determining the psychological age of the child in the context of its legal capacity, as in itself the achievement of a certain age does not determine its ability to properly assess the social significance and meaning of the act and fully control their actions. This is especially true for adolescents who belong to the category of pedagogically and socially neglected, have mental retardation, whose behavior is characterized by reduced motivation, specific emotional perception of events, the sudden onset of illegal intent.

The incorrect identification of the concepts of «offense» and «misdemeanor» is proved, because in essence these types of antisocial behavior are heterogeneous, and the consequences are characterized by varying degrees of social danger. Offenses are socially dangerous acts and socially harmful acts for which liability arises in the manner prescribed by law; misdemeanor is an antisocial, morally disapproving act (act of action), which is condemned by others, but does not fall under the need for legal sanctions (swearing, fighting; defiant or aggressive behavior of minors at school, on the street, in other public places, bordering on hooliganism; brutal treatment of teachers and classmates; avoidance of study or work; begging, cruelty to people and animals, running away from home, gambling, etc.).

The author defines an approximate model of personality of modern adolescents in the plane of propensity to deviate, namely: a moderate desire to demonstrate socially acceptable behavior in the presence of a tendency to oppose their own norms and values to the group; generally negative attitude to various forms of addictions and autoaggressive behavior as a way to avoid problems that arise in real life; unacceptability of violence as a means of solving problems, atypical aggression as a way out of frustration. In addition, there is a weak ability to control the behavioral manifestations of emotional reactions and insufficient formation of volitional control, which with age leads to an increase in the tendency to aggression in behavior, tendency to insincerity and demonstrations of social desirability.

It is substantiated that the prevention of administrative offenses of minors has its own goals, which include: limiting the impact of negative social phenomena and

processes that do not lie in the field of administrative tort, but are interrelated with it; elimination or neutralization of the causes of administrative offenses and conditions that contribute to them; neutralization of the negative influence of the microenvironment (family, school, friends, etc.), which form the anti-social attitude of a person and influence the motivation of his behavior; influence on a person who by his moral and psychological qualities is able to commit an administrative offense and / or to continue illegal activities.

The dissertation substantiates the need to clarify the semantic boundaries of the concepts «child», «minor», «minor child», «adolescent»; the content of the concept of «social orphanhood» and the definition of its main causes in Ukraine are provided. The result of a thorough generalization of scientific sources was a proposal for criteria for differentiating the concepts of «deviant behavior» and «delinquent behavior»; list and essence of psychological determinants of delinquent behavior of a child.

In addition, the author's achievements include: characteristics of the administrative liability of minors; justification of the need to reduce the age requirement for administrative liability of children under 14 years; conceptualization of national legislation on social and legal protection of children, as well as regulation of their rights and responsibilities; highlighting the benefits of the probation system as a direction of prevention of administrative offenses of minors.

The author argues that the increase in the effectiveness of crime prevention among children will contribute to the use of such measures as: improving the coordination and interaction of public authorities and local governments, associations of citizens for crime prevention; conducting lectures, talks in schools, vocational schools and universities to raise the level of legal culture of students and their parents with the involvement of law students, teachers of legal disciplines, specialists in various fields of law; carrying out activities aimed at supporting and developing education and culture, preservation and development of spiritual and moral heritage; carrying out educational and organizational measures to create conditions for the realization of personal rights, freedoms and legitimate interests of children and youth; organization of military-patriotic summer camps for children prone to delinquency; promoting the formation of youth groups, discussion clubs, associations and clubs, in accordance with the interests of adolescents.

In general, methods of prevention of administrative offenses of minors are divided into: 1) socio-political – strengthening the fight against the negative impact of delict factors, increasing socio-political activity of citizens, the development of preventive orientation in the work of labor collectives and other social groups; 2) cultural and educational – raising the level of moral and legal culture of citizens, the formation of respect for social, legal and other norms, respect for the law; 3) socio-psychological – overcoming elements of anti-social psychology, the creation of moral-psychological intolerance into offenders (the principle of public condemnation of illegal behavior); 4) administrative and legal. The main mechanisms of their implementation in all cases are persuasion and coercion.

Key words: administrative offenses, minor children, psychological age, misdemeanor, deviations, personality model, behavioral manifestations.